

KAPITEL 1 / CHAPTER 1 ¹

RESILIENCE OF THE SOCIO-ECONOMIC SYSTEM IN THE CONDITIONS OF GLOBAL INSTABILITY

DOI: 10.30890/2709-2313.2022-13-03-014

Вступ

В умовах глобальної нестабільності дослідження динамічних соціально-економічних систем набуває все більшої актуальності, а особливо це стосується аналізу поведінкових чинників складних систем, які характеризуються нелінійною динамікою та непередбачуваними траєкторіями розвитку, оцінки взаємозв'язків, синергетичних та мультиплікаційних ефектів взаємодії та взаємовпливу, адаптивної та еволюційної поведінки суб'єктів економічних відносин, стійкості до зовнішніх викликів і загроз тощо.

Загалом з 2020-х років стратегічним імперативом та головною конкурентною перевагою для соціально-економічних систем стає нарощування резилентності до нестабільних змін (шоків) зовнішнього середовища, які пов'язані глобальними економічними кризами, природними і техногенними катастрофами (зникнення світового біорізноманіття, зміна клімату, зростання забруднення довкілля, природні катаклізми), глобальні інституційні економічні та політичні трансформації (рішення), політико-ідеологічні кризи, технологічні та інноваційні прориви, дипломатичні протистояння, війни, пандемії тощо.

1.1. Концептуалізація поняття «резилентність соціально-економічної системи» в сучасному науковому дискурсі

Поняття резилентності (resilience), що виступає антиподом поняття крихкості (fragility), прийшло в економіку та інші суспільні дисципліни (менеджмент, політологію, сферу міжнародних відносин та ін.) з екології – як відображення здатності будь-якої системи, якій вдається виживати, до відновлення після шоків та адаптації до змінного середовища [16]. З 2010-х років це поняття все ширше впроваджується в стратегічні та програмні документи міжнародних організацій (ООН, ОЄСР, ЄС та ін.) як новий підхід до проблем безпеки в умовах несподіваних шоків, таких як стихійні лиха,

¹Authors: Ivaniuk Ulana

політичні конфлікти, міжнародний тероризм чи економічні потрясіння [16].

Дефініція «резилентність» досить близька до визначення поняття «стійкість», «опірність» і «міцність». Проте акцент розуміння резилентності пов'язаний з дослівним перекладом цього терміну – «пружність», «еластичність», «гнучкість». В економічні дослідження поняття резилентності увійшло як міждисциплінарний термін. Перші згадки резилентності в контексті економічних втрат та здатності економічної системи їх компенсувати належали до оцінки наслідків техногенних та природних катастроф. Так, наприклад, Холлінг [5], Перрінгс та інші економісти-екологи [10] визначали резилентність досить широко як здатність поглинати стрес та потрясіння. Холлінг при цьому розділяє поняття стабільності та резилентності і наголошує на тому, що «стабільність визначається рівновагою, низькою мінливістю, стійкістю до змін і їх поглинання. На відміну від цього, резилентність окреслює межу рівня стабільності та процесів, далеких від рівноваги, високої мінливості та адаптації до змін».

В цьому контексті Тінч [14] також вивчав співвідношення резилентності з поняттями стабільність, стійкість, невразливість. Перінгс [10] зазначав, що резилентність тісно пов'язана зі збереженням можливостей подальшого розвитку. Економічна резилентність у контексті екологічних проблем описувалася в дослідженнях Тірні [13] з погляду ділової поведінки та реагування суспільства, Комфортом [1] з погляду нелінійної адаптивної реакції організацій (у широкому розумінні, що включає як державний, так і приватний сектори) та Петаком [11] в контексті продуктивності системи.

Концепція резилентності до стихійних лих набула більшого інтересу в академічних дослідників після прийняття Хіогської рамкової програми дій (HFA) на 2005–2015 рр. «Розбудова резилентності націй і спільнот до стихійних лих». HFA є першим 10-річним міжнародним планом зменшення ризику стихійних лих, який пояснює, описує та деталізує роботу, яка вимагається від різних секторів та учасників щодо зменшення втрат від стихійних лих. Управління ООН зі зменшення ризиків стихійних лих (UNISDR) прийняло Сендайську рамкову програму зі зменшення ризиків стихійних лих на 2015–2030 рр., щоб суттєво зменшити ризик стихійних лих і втрати: життя, засобів до існування та здоров'я; а також економічних, фізичних, соціальних, культурних і екологічних активів людей, підприємств, громад і країн. Є чотири пріоритети для дій: (1) розуміння ризику стихійних лих; (2) управління ризиками

посилення стихійних лих; (3) дослідження зниження ризику стихійних лих для забезпечення резилентності; та (4) підвищення готовності до стихійних лих для ефективного реагування та «Відродження на краще» у відновленні, реабілітації та реконструкції [15].

Новий вектор дослідження економічної резилентності пов'язаний з вивченням впливу фінансової кризи 2008 року, а також процесами, пов'язаними з глобалізацією, торговими війнами, обмеженнями та/чи лібералізацією суспільно-економічного життя, що вимагало аналізу чинників резилентності світової економіки, впливу глобальних ризиків на соціально-економічні системи в контексті їх можливостей до швидкого відновлення в результаті збою структурних, інституційних та системних параметрів. Тому багато дослідників емпірично вивчали шоки рецесії в контексті порушення траєкторії економічного зростання і реакції економічних систем на ці глобальні виклики.

Зокрема, Мартін Р. [8] розвинув ідею резилентності та досліджував її корисність для розуміння реакції регіональних економік на великі рецесійні потрясіння.

Відповідно до етимології поняття *resilire* (латинський корінь – «стрибок назад»), ідея «резилентності» означає здатність об'єкта або системи відновлювати форму та позицію пружно після певного збурення чи порушення будь-якого роду. Відповідно більшість із останніх використаних в регіональних дослідженнях визначень стосується власне підходу щодо здатності соціально-економічної системи для відновлення після шоку чи руйнувань. Зокрема, Фостер К. [2] визначає «регіональну резилентність як здатність регіону передбачати, підготуватися до збурень (порушень), відреагувати на них та відновитися після них». Також Хілл Е. розглядав резилентність як «здатність регіону успішно відновлюватися після шоків для його економіки, які або перешкоджають її зростанню, або мають потенціал збити зі шляху зростання» [4].

Відповідно до підходу Світового банку, резилентність економічної системи на макрорівні визначається як комбінація (1) миттєвої резилентності, тобто здатності обмежувати величину негайних втрат доходу для визначеного розміру капітальних втрат; і (2) динамічної резилентності як здатності до швидкого відновлення [3]. Іншими словами, це поєднання абсорбційної спроможності системи до шоків та відновлювальної здатності системи.

З іншої сторони існують в економічній літературі також підходи до

визначення резилентності, які не пов'язані між собою, так звана «інженерна», «екологічна» та «адаптивна» резилентність [8]. Найбільш часто вживаним визначенням поняття є тлумачення так званої «інженерної резилентності», у якому увага зосереджена на стійкості системи до потрясінь (шоків) і швидкості повернення до свого передшокового стану. Передбачається, що система перебуває в «рівновазі» перед ударом, так що резилентність визначається здатністю системи повертатися або відновлюватися до свого стану рівноваги чи конфігурації після шоку, тобто основна увага концентрується навколо стійкості до потрясінь і стабільності, що близька до рівноваги (або «стаціонарний» стан). Система, яка є більш стійкий (менш вразлива) до шоків і/або яка швидко повертається до свого «рівноважного» стану або дошокової конфігурації, вважається більш «стійкою», ніж система, яка не тільки має набагато більш виражену реакцію на шоки, але й потребує більше часу на повернення до своєї «рівноваги» або стабільного стану. «Екологічна» резилентність» розглядається в контексті масштабу шоку чи «обурення», які система може поглинати до того, як він дестабілізує та переміститься в інший стабільний стан або конфігурацію. Фокус зосереджений на «далекій від рівноваги» поведінці системи. «Адаптивна» резилентність розглядається в теорії складних адаптивних систем як здатність системи здійснювати випереджувальну або реакційну перебудову (реорганізацію) форми та/або функціонувати таким чином, щоб мінімізувати вплив дестабілізуючих шоків. Основна увага приділяється адаптаційній здатності системи.

В умовах глобальної нестабільності резилентність соціально-економічної системи, на нашу думку, найбільш повно виначається (характеризується) її здатністю до відновлення та переорієнтації після впливу зовнішніх глобальних шоків та викликів за рахунок внутрішніх адаптивних драйверів, тобто вбудованих в систему механізмів, які каталізують імпульси для захисту, оновлення та структурних трансформацій, а саме консолідують (залучають) на відповідному етапі різні активи (інституційні, матеріальні, фінансові, інформаційні, трудові) на основі вертикальних і горизонтальних зв'язків, змінюючи економічну ситуацію в країні.

Оскільки резилентність визначається здатністю системи до поглинання чи пом'якшення втрат, реструктуризації і оновлення, то адаптивні драйвери соціально-економічної системи є здебільшого внутрішніми, зокрема: «вродженими» (наприклад, еволюційний шлях розвитку, потенціал

промисловості, структура економіки, особливості ринку праці, резерви для розвитку бізнесу (гринфілд и браунфілд), здатність підприємств замінювати ресурси в результаті їх скорочення під впливом зовнішніх потрясінь або здатність галузевих ринків перерозподіляти ресурси у відповідь на цінові сигнали); «набутими» – додаткові зусилля згладжування наслідків зовнішніх впливів (регуляторна політика, грошово-кредитна політика, наявність резервів, національна інноваційна інфраструктура та система, потенціал ІТ-сектору, Локалізація ланцюгів доданої вартості всередині країни, мобільність капіталу між фінансовим і промисловим сектором, доступне фінансування та ін.).

Варто наголосити на принциповій відмінності резилентності від стійкості. При стійкості економічної системи беруться до уваги деякі дії «передподійного» характеру, спрямовані на пом'якшення наслідків майбутніх криз. На відміну від цього, резилентність – це властивість, що має «постподійний» характер.

Отже, поглиблення наукового дискурсу щодо вивчення резилентності соціально-економічної системи в умовах глобальної нестабільності продиктована часом – новими економічними викликами, раптовими глобальними та локальними шоками. Проведений аналіз дозволив сформувавши понятійний апарат, який буде в подальшому використовуватись для розробки методології резилентності національної соціально-економічної системи до економічних шоків, науково обґрунтованого застосування резилентного підходу до вироблення державної та локальної політики в Україні в умовах воєнного стану та період післявоєнного відновлення.

1.2. Сучасні підходи до управління резилентністю соціально-економічного розвитку України в умовах глобальної нестабільності

Питання обґрунтованого управління резилентністю соціально-економічного розвитку України в умовах глобальної нестабільності набуває особливої ваги та значення, що підтверджується широким застосуванням з 2010-их років поняття резилентності в стратегічних документах міжнародних організацій як нове трактування безпеки в ситуації шоків. Так, резилентність вписана до Нової глобальної стратегії ЄС 2016 р., Цілей сталого розвитку ООН до 2030 р., до Паризької угоди ООН щодо клімату 2015 р., у документи НАТО

(Північноатлантичного Альянсу) щодо протидії тероризму.

Вибудовуючи комплексну систему управління резилентністю соціально-економічного розвитку України в умовах глобальної нестабільності, слід найперше визначитись з найважливішими національними економічними пріоритетами (інтересами), від реалізації яких залежить майбутнє України, добробут і процвітання нації.

Обґрунтовуючи сучасні підходи до управління резилентністю соціально-економічного розвитку України в умовах глобальної нестабільності, слід зважати на те, що резилентність вважається динамічним станом системи, що охоплює процес її функціональних і поведінкових змін до початку, під час і після раптового шоку. Послідовність цих трансформацій є основою для найбільш комплексного резилентного підходу до управління системними ризиками. Під резилентним підходом, який слід впроваджувати в національні плани економічного розвитку та політику зростання, розглядають чотири стадії зміцнення стійкості системи [9]:

перша стадія – це підготовка системи до різноманітності раптових шоків за допомогою проактивних заходів, що укріплюють її міцність і гнучкість (включаючи створення надлишкових та резервних можливостей);

друга – абсорбція негативних впливів шоку та опір каскадним збоям, тобто запобігання чи стримування хвилі структурних та функціональних порушень за рахунок створених механізмів міцності;

третья – відновлення після шоку (якщо збоїв не вдалося уникнути) шляхом мобілізації резервних можливостей та механізмів додаткової гнучкості;

четверта – адаптація системи до постшокових змін середовища на основі рекомбінування ресурсів та структурної перебудови. Остання стадія виражає динамічну суть резилентного підходу: для виживання в епоху невизначеності важливо не тільки швидко повернутися після шоку до попереднього рівня розвитку, але й підготуватися до чергових раптових шоків, тобто зробити не просто відновлювальний стрибок, а й ривок вперед, використовуючи шоки як «вікно можливостей» для реструктуризації системи та її переходу на більш ефективну траєкторію зростання.

Наприклад, шок пандемії 2020 р. та війна Росії в Україні створює можливості для більш ефективної підготовки в світовому масштабі до інших нових загроз, які пов'язані з загрозами екологічного характеру, викликами продовольчої безпеки, змінами клімату, більш інтенсивного розвитку цифрових

технологій, переглядом інституційної спроможності міжнародних інституцій тощо.

Резилентність в системі управління соціально-економічним розвитком в сучасних умовах глобальної нестабільності виступає і як організаційний принцип функціонування складної соціально-економічної системи, і як новий елемент політики стратегічного ендогенного зростання, і як новий стандарт управління ризиками в умовах невизначеності. При цьому, йде мова про управління гібридними ризиками та загрозами політичного, економічного, інституційного, соціокультурного, законодавчо-правового, інформаційного та воєнного характеру.

Зокрема у політичній сфері стійкість (резилентність) передбачає можливість політичних організацій виявляти зони вразливості і координувати свої адаптивні зусилля та зусилля керівництва політичних організацій, щоб адекватно реагувати на зміни й виклики шляхом ухвалення відповідних політичних рішень, змінення правил гри тощо. Актуальною залишається проблема інституціоналізації влади – створення більш чітких правил поведінки для парламенту та центральних органів виконавчої влади, глави держави. Йдеться про подальше впорядкування діяльності парламенту – запровадження елементів імперативного мандату, який унеможливив би перехід депутатів із фракції у фракцію, що знижувало б внутрішню парламентську корупцію; впорядкування компетенцій парламентської опозиції, парламентських тимчасових слідчих комісій, оптимізацію процедури формування та розпуску правлячої коаліції через внесення поправок до Закону України «Про регламент Верховної Ради України»; запровадження конструктивного вотуму недовіри уряду з метою спрощення процедури його переформатування, оскільки періодично через це Україна потрапляє у політичні кризи. Для забезпечення національної резилентності в Україні важливим є усунення неефективних інститутів.

У процесі обґрунтування системи управління резилентністю соціально-економічного розвитку України в умовах глобальної нестабільності варто враховувати співвідношення глобальних і локальних викликів і загроз, у тому числі гібридних, у яких глобальне й локальне переплітаються. Тому важливим є створення глобалізаційної стратегії країни для посилення цивілізаційної суб'єктності України у сучасному світі. Проте на першому етапі пропонується розробити стратегію національної стійкості України, основні пріоритети якої в

умовах глобалізованого світу стосуються і внутрішніх, і зовнішніх її вимірів, є такими:

- Економічна стійкість.

- Енергетична стійкість, яка потребує проведення моніторингу світового і регіональних енергетичних ринків та ефективної енергетичної політики.

- Соціально-політична і правова стійкість передбачає аналіз та нейтралізацію деструктивних викликів і загроз у контексті розвитку внутрішньої політики.

- Гуманітарна стійкість потребує забезпечення базових потреб і прав людини, аналізу викликів та загроз розвитку людини в Україні та пошуку відповіді на них завдяки ефективному функціонуванню гуманітарної сфери, її суб'єктів та інститутів.

- Духовно-культурна стійкість.

- Морально-психологічна стійкість.

- Освітня й наукова стійкість передбачає аналіз викликів і загроз у контексті розвитку освіти і науки, зокрема зовнішніх впливів на ці сфери.

- Стійкість масових комунікацій (мережево-інформаційна стійкість) потребує оцінки інформаційного середовища України щодо викликів та загроз (передусім у ЗМІ та соціальних інтернет-мережах), здатності ефективно їм протистояти завдяки спільним діям держави й громадянського суспільства.

- Військово-політичну стійкість можна виділити як окрему складову, враховуючи стан війни, в якому перебуває наша держава.

Окреслені складові стратегії національної резилентності України є тими базовими елементами обґрунтування управлінських рішень в різних секторах економічної та соціальної політики та на різних рівнях управління, ефективність яких значною мірою залежить від суспільної згуртованості та інклюзивності економічних суб'єктів національної суспільної системи загалом.

Висновки

Запланований комплекс програм відновлення України при ефективному використанні залучених фінансових ресурсів дасть змогу не лише вирішити поточні проблеми втрати соціально-економічного потенціалу України, її національної безпеки, стагнації та спадної динаміки розвитку, але і послужить фундаментом для побудови в майбутньому більш резилентної соціально-економічної системи, яка буде характеризуватись вищою адаптаційною здатністю до модернізації, відновлення та переорієнтації в умовах турбулентного глобалізованого середовища за рахунок внутрішніх адаптивних і вбудованих в систему механізмів, які забезпечують ці імпульси для захисту, оновлення та структурних трансформацій і консоліднують інституційні, матеріальні, фінансові, інформаційні, трудові та інші активи резилентного розвитку. При цьому резилентність соціально-економічної системи України в сьогоденному глобалізованому і взаємозалежному світі визначає також резилентність інших країн, а особливо своїх партнерів в економічному плані. Зважаючи на європейський вектор суспільно-економічних трансформацій резилентність соціально-економічної системи України має потенціал синергії для ринку (системи) ЄС, а саме в контексті підтримки економічного зростання та стійкості ЄС завдяки розширенню ринку, збереження і оптимізації ланцюгів постачання, доступу до конкурентоспроможної за ціною ресурсної бази; посилення безпеки, у т.ч. енергетичної, яка ґрунтується на оборонному секторі України та енергетичній інфраструктурі; прискорення реалізації Європейської Зеленої Угоди через розвиток низьковуглецевої енергетики; стимулювання інновацій завдяки інтелектуальному капіталу.